

A'LÂ

﴿ ٨٧ ﴾ سُورَةُ الْأَعْلَى

Sebbih Sûresi dahi denilen Sûrei A'lâ cumhura göre mekkîdir. Âlûsînin nakline göre İbni ğars bunda zekâti fitir ve Bayram namazına işaret bulunduğundan dolayı Medenî olduğunu da ba'zılarından rivayet etmiş, Celâli suyutî de bunu Buhârînin ve İbni sa'dın ve İbni ebî şeybenin Bera ibni âzibden rivayet ettikleri şu hadîs ile reddeylemiştir: Bera ibni âzib radıyallahü anh demiştir ki: Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem Hazretlerinin Ashabından bize ilk gelen Mus'ab ibni umeyr ve İbni ümmi mektûm idi, geldiler bize Kur'an okutmağa başladılar, sonra Ammar ve Bilâl ve Sa'd geldi, sonra yirmi kişi içinde Ömer ibni hattab radıyallahü anh geldi, sonra Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem geldi, ehli Medînenin aleyhissalâtü vesselâm ile ferahlandıkları kadar bir şey ile ferahlandıklarını görmedim, hattâ çocukları ve sıbyanı görüyordum ki bu işte: Resulullah geldi diyorlardı, ben « سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى » yi onun gibi bir kaç Sûre içinde okuyuncaya kadar gelmemiştir . اهـ

Âlûsînin kaydine göre Bera' Ata', İbni Abbastan, Yezidi nahvî İkrimedden ve hasen ibni ebilhasenden

şöyle rivayet etmişlerdir: Kur'andan Mekke'de ilk nâzil olan « اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ » sonra « نَ », sonra müzzemmil, sonra müddessir, sonra tebbet, sonra « اِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ » sonra «

« سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ » dir.

Sh:»5735

İmam Ahmed ve Bezzar ve İbni Merduye Hazreti Ali kerremallahü vechehudan tahrir etmişlerdirki:

Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem bu « سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى » sûresini çok severdi

demişti. Ebu ubeydin ebî temîmden tahrir eylediği bir hadîste de: aleyhissalâtü vesselam buna «

« أَفْضَلُ الْمُسَبِّحَاتِ » namını vermişti, Ebu Dâvud, Tirmizî, Neseî, İbni Mâce ve Hâkim ve

Beyhekî Hazreti Âişeden tahrir eylemişlerdir: demiştirki: Hazreti Peygamber sallâllahü aleyhi vesellem

vitirde birinci rek'atte « سَبِّحِ », ikincide « قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ » üçüncüde de «

« قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ. وَمَعُودَتَيْنِ » okurdu. Tirmizîden maada yine bunların Übey İbni

kâ'bdan rivayetlerinde mu'avvizeteyn yoktur. İbni ebî şeybe, imam Ahmed, Müslim, Ebu Davud, Tirmizî,

Neseî, İbni Mâce Nu'man ibni beşirden tahrir eylemişlerdir: Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem,

lydeynde ve Cum'a günü « سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى » ve «

هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ الْغَاشِيَةِ » okurdu ve eğer Cum'aya rast gelirse ikisini de okurdu.

Taberanî Abdullah İbni hâristen tahric eylemiştir: Resulullahın kıldığı son namaz akşamdır: birinci rek'atte «

قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ » ikincide « سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى » okudu,

demiştir.

Sûrei Târikın ahiri, kâfirlerin keydine karşı emri ilâhî ile Resulullahın ileride galibiyeti va'dını tazammun

ediyordu. Bu Sûrede « وَنَيْسِرِكَ لِّلْيَسْرِى » ile onu tasrih ve tehekkukunu te'yid etmek üzere

evvel emirde rabbının a'lâ ismiyle te'minat vererek şükrân vazifesinin iyfası sıyakında onu tesbiha da'vet

için « سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى » diye başlayacak ve bunun Bayram yapılmaga lâyük bir

tebşir olduğuna işaretle beraber Âhiretin daha hayırlı ve daha bekalı olduğunu ve binaenaleyh hakîkî

bayramın asıl o vakit olacağını anlatacaktır.

Âyetleri - Bilâ hilâf on dokuzdur.

Fasılası - Yalnız ا harfidir.

سَمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
﴿١﴾ سَبَّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ﴿٢﴾ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى ﴿٣﴾
وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى ﴿٤﴾ وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى ﴿٥﴾ فَجَعَلَهُ
غُثَاءً أَحْوَى ﴿٦﴾ سَنُقْرُبُكَ فَلَا تَنْسَى ﴿٧﴾ إِلَّا مَا شَاءَ اللّٰهُ
إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى ﴿٨﴾ وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى ﴿٩﴾ فَذَكَرْ
إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَى ﴿١٠﴾ سَيَذَكَّرُ مَنْ يَخْشَى ﴿١١﴾
وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى ﴿١٢﴾ الَّذِي يَصْلَى النَّارَ الْكُبْرَى ﴿١٣﴾
ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى ﴿١٤﴾ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى ﴿١٥﴾
وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى ﴿١٦﴾ بَلْ تُؤَثِّرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا
﴿١٧﴾ وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ وَأَبْقَى ﴿١٨﴾ إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ
الْأُولَى ﴿١٩﴾ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى ﴿٢٠﴾

Tesbih et rabbının a'lâ ismine 1 O rabbın ki yarattı da düzenine koydu 2 O rabbın ki takdir etti de hidayet buyurdu 3 O rabbın ki o İbni mer'ayı çıkardı 4 Sonra da onu karamsı bir sel kusuğuna çevirdi 5 Bundan böyle sana Kur'an okutacağız

Sh:»5737

da unutmayacaksın 6 Yalnız Allahın dilediği başka çünkü o açığı da bilir gizliyi de 7 Ve seni en kolay yola muvaffak kılacağız 8 Onun için öğüd ver: öğüd fâide verirse 9 Saygısı olan öğüd alacaktır 10 Pek bedbaht olan da ondan kaçınacaktır 11 O ki en büyük ateşe yaslanacaktır 12 Sonra ne ölecek onda ne hayat bulacaktır 13 Doğrusu felâh buldu tezekkî eden 14 Ve rabbının ismini anıp da namaz kılan 15 Fakat siz Dünya hayatı tercih ediyorsunuz 16 Halbuki âhret daha hayırlı ve daha bakâlıdır 17 Haberiniz olsun ki vardır bu evvelki suhurlarda 18 İbrahim ve Musânın suhurlarında 19

1. ﴿سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى﴾ rabbının a'lâ ismini tesbih ile tenzih et - ya'ni seni

yetiştiren ve kâfirlerin keydini başlarına geçirecek olan rabbın zatinde her şeyden üstün, hepsinden yüksek

a'lâ olduğu gibi onun sıfat ve esması da bütün sıfatların, müsemmâsını tanıtan isimlerin en yükseği en a'lâsıdır. Onun esmâi hüsnâsından birisi de el'a'lâ ismi şerifidir. Onun için sen onun bütün isimlerini ona lââyık olmayacak eksikliklerden tenzih ve takdis ederek ona tesbih et. Binaen'aleyh onun zaten ve sıfaten kendisine mahsus olan Allah, Errahman, Hallak, Rezzak, âlimülgayb, ekber, a'lâ gibi isimleri başkasına itlak câiz olmayacağı gibi e'fal ve sıfatını anlatmak için vârid olan isimleride sâde lügatte mevzu' olan ve eşyaya iştiraki bulunan ma'nalarla değil, onun şani ulviyyetine lââyık olmayacak noksan şâibelerinden tecrîd ve tenzih ederek « لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ » olan zati kibriyasına yaraşan şer'î bir ma'nâ ile mülâhaza etmek ve ibtizal ve istihfâfi iş'ar edecek mahal ve ahvalden sıyanet eyleyip saygı ve ta'zîm ile zikr eylemek lâzım gelir. Bundan dolayı keyd, mekir, intikam gibi e'fali ilâhiyye hakkında vârid olan isimler dahi şanı ilâhîde noksan şâibelerinden tenzih olunarak yüksek bir ma'nâda mülâhaza edilmelidir. Şübhe yok ki evvelki Sûrenin

Sh:»5738

âhirinde «

انَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَاَكِيدُ كَيْدًا فَمَهْلِكِ الْكَافِرِينَ اَمَهُلَهُمْ

رَوَيْدًا» buyurulması akibinde burada böyle ismi rabbın a'lâ olduğunun ihtarı onun keyd-ü imhalinde

ulüvv ve galebesiyle Peygambere olan va'dın tehakkuk ve incazına bir te'minattır. Ve böyle rabbının a'lâ

ismine tesbih ile emir ona karşı vazifei şükrâna da'vettir. Şundan da gaflet etmemek lâzım gelir ki ismi

tenzih eblâğ bir surette müsemmâyı tenzihtir. Çünkü müsemmânın ulviyyeti ve kudsiyyeti ismin uluviyyet ve

nezahetiyle ifade olunur. Bundan dolayı burada ba'zıları besmelede geçtiği üzere «

إِلَى الْحَوْلِ ثُمَّ اسْمُ السَّلَامِ عَلَيْكُمَا» mısraında olduğu gibi isim lâfzı

«muhkam» dır demiş, ba'zıları da isimden murad müsemmâdır. Ba'zıları da isim müsemmânın aynidir

demiş iseler de hepsinin muradı ismin tenzihinden müsemmânın tenzihi lâzım geleceğini ve asıl maksad

sade lâfzı değil, sıfat ve esmâsiyle müsemmânın zatini tenzihe raci' olduğunu anlatmak diye telâkkî

olunmak gerektir. Netekim sahib Keşşaf da «

تَسْبِيحُ اسْمِهِ تَعَالَى تَنْزِيهُهُ عَمَّا لَا يَصِحُّ فِيهِ مِنَ الْمَعَانِي الَّتِي
هِيَ الْحَادُّ فِي أَسْمَائِهِ سُبْحَانَهُ كَالْجَبْرِ وَالتَّشْبِيهِ مَثَلًا وَ أَنْ
يُصَانَ عَنِ الْإِبْتِدَالِ وَالذِّكْرِ لَا عَلَى وَجْهِ الْخُشُوعِ وَالتَّعْظِيمِ

» demekle bunu anlatmak istemiştir. İmam Ahmed ve Ebu Davud ve İbni mace ve daha diğerleri ukbe-ibni -

âmiri - cühenî den rivayet etmişlerdir. Demiştir ki: « فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ » nâzil

olduğunda Resulullah sallâllahü aleyhi vesellem bize buyurdu ki « اجْعَلُوهَا فِي رُكُوعِكُمْ =

onu rükuunuzda yapın» sonra « سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى » nâzil olunca da onu

sücdunuzda yapın = اجْعَلُوهَا فِي سُجُودِكُمْ » buyurdu. Ve ma'lûmdurki rüku'da «

سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى » secdede « سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ » denilir. Yine imam

Ahmed ve Ebu Dâvud ve Taberanî ve Sünende beyheki İbni Abbastan rivayet etmişlerdirki, Resulullah

sallâllahü aleyhi vesellem « سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى » yı okuduğu zaman «

سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى » derdi. Görülüyorki bunlar sade ismi tenzih değil, müsemmayı

tenzihtir. Maamafih « رَبِّيَ الْعَظِيمِ، رَبِّيَ الْأَعْلَى » diye büyük, yüksek münezze

isimleriyle tenzihtir. Buna nazaran « فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ » denildiği gibi burada da

« سَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْأَعْلَى » denilmek zâhir

Sh:»5739

olurdu. İsme mukham diyenlerin muradı budur. Lâkin söylediğimiz vechile rabbın kendisini tenzih maksud

olduğu gibi isminin tenzihi de maksud olduğuna tenbih için « سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى »

buyurulmuştur. « الْأَعْلَى » rabbın da, ismin de vasfı olabilir, ihtirâzî değil, kâşifedir. Zira başka rabb

yoktur, gerçi esma çoktur ve beyinlerinde meratib vardır. Meselâ ismi zat olan Allah ismi celîli hepsinden

üstün câmi'dir. İsmi a'zam ta'biri de vardır. Bu i'tibar ile azîmi, a'zam ta'biri de vardır. Lâkin esmai ilâhiyenin

hepsi esmai hüsnâ olduğu için diğer isimlere nazaran cümlesi a'lâdır, tenzihi lâzımdır. Bilhassa a'lâ ismi

veya vasfı da bu ma'nayı nâtik olmak i'tibariyle bir sıfatı kâşife demektir. Bu haysiyyetle ela'lâ rabba nazaran

vasıf, isme nazaran atfı beyan müfadını ifade etmektedir. iki takdirde de ulûvden murad mekânî yükseklik

değil, kudret ve âsarda kuvvet ve ahkâmda ekmeliyyet ma'nasına üstünlüktür. Tesbih, kavli ve fi'lî olur ve

yukarılarda da geçtiği üzere namaz ve bahusus nafîle namaz ma'nalarına da müte'aref olmuştur. Tesbihi

kavli lisanen yapılan tenzih ve takdistir ki « سُبْحَانَ اللَّهِ » demek bunun alemi olmuştur. İbad

tarafından tesbihi fi'lî kalben tevhid ve tenzihe i'tikad, fi'len de onu ifade eden efal ile ibadettirki namaz,

mâlen bedenen cihad, bilfil emir bilma'ruf ve nehiy anilmünker o cümledendir. «

فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ » da namaz ma'nasına olduğu

geçmişti. İsme izafetle namaz ma'nasına olduğu zaman « بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ » gibi « بَاءِ »

ile sılalanmak lâzım gelir. Çünkü namaz isme kılınmaz ism ile kılınır. Burada da Bahirde İbni Abbastan «

صَلِّ بِاسْمِ رَبِّكَ الْأَعْلَى » ma'nasına tefsîr edilmiş olduğu ve harfi cerrin hazf olunmuş

bulduğu dahi nakledilmiştir. Lâkin hılâfî zâhirdir. Âlûsînin nakline göre İsamuddin demiştirki ism ile

murad, eser olmak da baîd değildir. Rabbi a'lânın asârını noksandan tenzih et demek olur. Çünkü Allah

sübhânehu

Sh:»5740

ve tealânın eseri de ona delâlet etmek, i'tibariyle ismi gibidir, bu suretle mahlûkatı Allah tealânın mahlûku

olmak haysiyetiyle ve « مَا تَرَى فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِنْ تَفَاوُتٍ » kavline münafi

olacak vechile ayıblamaktan men olmuş olur **اهـ**. Âlûsînin dediği gibi maba'dindeki sıfatlarda bunu

andıracak bir vecih bulunmakla beraber ismin ma'ruf olan ma'nasını mani' bir karîne olmadığı halde

zaruretsiz bir te'vil gibi görünür. Bundan her şey'i haddizatında tenzih gibi bir şirk ma'nası tevehhüm

etmemelidir. Çünkü maksad mahlûkatın kendilerine nazaran bizzat kendilerini tenzih değil tasrih olunduğu

üzere Allah tealânın mahlûku olmaları ve ona delâlet eylemeleri hasiyetiyle ayıbdan, eksiklikten tenzih

olduğu ifade olunmuşturki bu da Allah tealânın sıfatı olan halk fi'lini ve delâlet eylediği sıfatı tenzihe ve «

إِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ » mazmununa raci'dir. Âlemden halık ve sâni'a, sıfatı

fi'liyyesinden sıfatı zatiyye ve maneviyyesine istidlâl ederken zihnimizde husule gelen halık, rabb, kadir,

âlim ve saire gibi mefhumlarla suveri zihniyyemiz dahi onun asarı olmak i'tibariyle bunda dahil olur ki

esmâilâhiyye dediğimiz de akl-ü nakilden edindiğimiz bu mefhumları ve kelimelerdir. Bunlar hem eşyanın

sani'ine delâlet eden vechi « مَا يُعَلِّمُ بِهِ الصَّانِعُ » olan âlemin vechi delâlet olan suveri

İlmiyyesi, hem de Halık tealânın bize celâl ve ikram ifade eden eseri ve âyâtı demek olan vechidirki biz

Allahı bunlarla hepsinin mâverâsında tanırız. «

كُلُّ مَا خَطَرَ بِبَالِكَ وَاللَّهُ وَرَاءَ ذَلِكَ» dir buna nazaran isim, delâleti

vaz'iyesi bulunan lâfızdan ibaret değil, müsemmaya aklen de vechi delâlet olan mefhumlara, nisbetlere

muhtabık olarak « مَا يُعَلِّمُ بِهِ الصَّانِعُ » ma'nasına teşmil edilmiş oluyor. Bundan dolayı şeyh

Abdüh İsamın bu fikrini şu suretle ifade ederek yegâne bir ma'na gibi göstermiş de demiştirki: bu gibi

âyetlerde ismullah « مَا يُعْرِفُ بِهِ » onu ma'rifete sebep olandır, Allah ise bize sıfâtiyle tanınır,

bizim zihinlerimiz onu ancak âlim, kadir, hakîm ilh... diye halkında nazarımızın

Sh:»5741

bizi kendisine delâlet ve vicdanımızın hidayet eylediği vechile tanır, ve sûrei Rahmânda «

تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ» diye « ذُو » ile okunan kıraette

zülcelâli vel'ikram olmakla vasf olunan isim de budur. Ve bu « مَا يُعْرِفُ بِهِ الْمُسَمَّى »

ma'nasına isim « وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ » kavli celîlindeki

vecihtir. Çünkü vecih « sahibinin kendisiyle tanındığı » dır. Belki vecih sahibi ancak vechiyle tanınır «

وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا» kavlinde mezkûr olan esma da bu ma'naca isimdendirki

eşyanın kendisiyle tanındığı rûsûmu demektir. Bu vechile Allahın ismi de zihinlerimizin Allaha teveccüh etmesine ile mümkün oluyorsa odur. Allah bize bu ismi tesbih ile emrediyor. Ya'ni onda mahlûkata benzemek yâhud onlardan birisinde aynıyle zuhur etmek yâhud şerik veya veled ittihaz eylemek veya bunlar kabîlinden ona lâyük olmayacak bir noksan bulunmaktan tenzih etmemizi emrediyor. Biz ona akıllarımızı ancak şöyle tevcih ederiz: O her şey'in halikıdır, ılmı mevcudâtın bütün inceliklerini muhittir. İlh...

Netekim « **الَّذِي خَلَقَ فَسَوَىٰ** » ilh... buyuruluyor. Bizim onu böyle bütün kâinatı halk ve iycad

ve tesviye etmiş, takdir ve hidayet eylemiş olmak gibi evsaf ile tanımamız iycab eder **اه**. Görülüyorki

ismin bu ta'rif ve izyhâlı İsamın eser ma'nasiyle izzah ederek «

« **فَإِنَّ أَثَرَهُ تَعَالَى دَالٌّ عَلَيْهِ سُبْحَانَهُ كَالِاسْمِ** » dediği ma'na üzerinde bir

intikal hatvesini tazammun eden bir ta'rifirki bunun hasılı isimde mu'teber olan delâleti vaz'iyeyi, delâleti

akliyye ve tabi'iyeye ta'mim etmektir. Ve binaenaleyh bir mecazdır. Bizatihî âlemi tenzih ve takdis ma'nası

tevehhüm olunmamak ve tenzihte gözetilen kaydi haysiyyet iyi mülâhaza edilmek şartıyla haddizatında

sahih bir ma'nadır. Karînei mücevvice vardır. Ancak esmai ilâhiyye tevkifi olması esasına ve zâhirden sarfı

nazar için karînei mani'a zâhir bulunmamasına nazaran mecaza udul baîd olur. Şu kadarki bunda

müsemmeye delâleti bir mefhum vasıtasıyla olan esmai sıfât ve efalin vechi delâletlerini bir izyah fâidesi

vardır.

Sh:»5742

Sofiyeye mizacınca da sıfât zatın, esma sıfatın, asâr esmanın muktezası olan ahkâmı olduğuna göre asâr

esmanın kendisi değil, ahkâmıdır. İsmâmın buna isim gibi dâll demesi de hakikaten ism olmadığını iş'ardır.

Meselâ mahlûk eser, balık isim, halk sıfat, bu isim ve sıfatla muttasıf olan zatı hak da mevsuf ve müsemmâ

olan zatı a'lâdır. Ve bu isimlerin sıfatların tenzihi ile tenzihi matlûb olan odur. Asârın kendisi değildir.

Tenzihin ma'nası da dediğimiz gibi bu esma ve sıfâtı asâr ve mahlûkatın şûûnı imkâniyyesinden tecrid

ederek hepsinden üstün tutmak ve şirke sapan veya onu halkına teşbih ile ta'rif eden mülhidlerin yaptığı

gibi onlara ona lâıyk olmıyan bir ma'na karıştırmamaktır. Şu halde asıl maksad, zatı tesbih olduğu halde

doğrudan doğru onu tesbihi emrolunmayıp da ismin tesbihi emrolunması tesbihi kavlf bakımından tenzihi

zat ancak ismin nezâhetiyle ifade olunabileceğinden, tesbihi fi'li bakımından da zati baht bizim Dünyada

ukul ve ezhanımızın doğrudan doğru teveccüh ve idrakinden çok yüksek ve ona teveccüh ve ma'rifetimizin

ancak sıfâtına delâlet eyliyen esma veya asâr ile kabil olabileceğinden dolayı demek olur. Gerçi

rû'yetullaha kail olan ehli sünnete göre tecellî zat dahi caiz demek ise de o uhrevîdir. Sûrenin âhirinde - «

« قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى » buyurulması tesbihin kavlf ve

fi'liden eamm olduğunu anlatır. Sonra « وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَىٰ » buyurulması da uhrevî

tecelliyatın ekmeleyetini tensis eyler. Biz bu bahsi şöyle hulâsa etmek isteriz: isim «

مَا يَعْرِفُ بِهِ الْمُسَمَّىٰ » ma'nasiyle, lâfzî, aklî, tabi'î delâletlerin hepsinden eamm olarak

zihinlerimizin zati müessire teveccühüne sebep olan ve bizde ona dair bir vechi ma'rifet ifade etmek üzere

bir takım suveri zihniye ve mefhumat husule getiren bilcümle sıfat ve asâra dahi şâmil olabilirse de Mantık

ve Ruhîyatta ma'lûm olduğu üzere bizim idrakât ve tasavvuratımızı ifade eden mefhumların

Sh:»5743

en vâzih ve en itkanlı olanları suveri lâfziyye ve kelâmîyye ile ifade ve tebliğ olunabilen mefhumlar olmak

hasebiyle isim denildiği zaman bundan tam ma'nâsiyle mütebadir olan hakikat bize müsemmâlarını lisanî

suretler iktisa ederek gerek alem ve gerek evsaf halinde ifade eden esmâ ve sıfâttır. Fil'vakı' «

تأمل سطور الكائنات فإنها من المملأ الأعلى إليك رسائلُ

» meşhuresi mucebince kâinat satırlarının hangisi teemmül olursa bize melei a'lâdan birer risâle oldukları

tebeyyün eder. Fakat bunların birer risale olabilmesi sade şuuru muza ilişmeleriyle değil, zihinlerimizde

geyinmiş oldukları sureti kelâmîyyeleri iledir ki o mefhumlar bunların mantuk ve medlûlleridir. Onun için

burada da « اِسْمَ رَبِّكَ » den murad gerek ismi zat ve gerek ismi sıfat olarak Allah tealânın zati ve sıfatına delâlet için söylenilecek düşünülecek olan lisanî isimler olmak zâhir ve mütebadirdir ki bunların en güzelleri de kitab ve sünnette vârid olan esmai hüsnâdır. Bu cihetle bunlar sem'a tevakkuf eden lisanî ve şer'î haysiyetleri hâiz olduğu gibi mantuk ve mefhumları i'tibariyle aklî hasiyeti de hâizdirler. Bu sebeble burada tesbih ve tenzîh emrinin vechine işaret olmak üzere rabbikel'a'lâ ismi ihtar olunmuş, sonra da bu rububiyet ve ulviyyetin tevhiz ve isbati için şu sıfatlarla tavsîf buyurulmuştur:

2. ﴿الَّذِي خَلَقَ﴾ o ki yarattı - her şey'in halıkıdır. O ilk evvel halk etme fi'li, halikiyyet sıfatı,

Halık isim ve vasfıye bilinir. Şübhe yok ki yaratan Halık, yaratılan mahlûktan yüksek ve üstündür. O mahlûkta bulunan imkân ve hudus, illete ihtiyaç gibi noksan vasıflardan münezzehtir. Binaenaleyh Halık ile mahlûku esmâ ve sıfatta karıştırmamalı, Halıkın ismini a'lâ tanıyarak tesbih ve tenzîh etmelidir. El'a'lâ rabbın sıfatı olduğuna göre bu « الَّذِي » mevsulları da rabbın sıfatıdır. Lâkin a'lâ ismin sıfatı veya beyanı olduğuna göre ki daha zâhirdir,

bunun da isme sıfat olması lâzım gelir. Yoksa rabb ile sıfatı arası fasl olunmuş olur. Bu ise nahven câiz değildir. Halbuki halk ismin fi'li değil, müsemmasının fi'li olduğu için isme sıfat olması ma'kul olmaz. Bu surette « **الَّذِي** » sıfat olmayıp « **هُوَ الَّذِي** » takdirinde cümle istînafıyye olmak evlâ olur.

Maamafih halk doğrudan doğru muktezayı zat olmayıp tekvin sıfatının muktezası olmak hasebiyle Hâlık isminin hükmü olmasına binâen ism üzerine icra edilmiş olması da güzel bir nüktedir. Netekim Ehli sünnet âlimün bilmihi, kadirün biküdrehi, müridün biiradetihi, mütekellimün bikelâmihi, hâlikün bisıfatihî ve fi'lihî demekle, Sofiyye de âsâr ve ahkâm, esmanın muktezasıdır demekle bu nükteye işaret etmişlerdir. Evet o

Halık yarattı da ﴿ **فَسَوَّى** ﴾ tesviye etti - yarattığını muhtelif suretler içinde düzenine koyup

düzgünleştirdi. Sâde basît bir halk ile bırakmadı, bir çok halklar yaptı. Ve onları bir nizam ile ta'dil ve tevsiye de buyurdu. Ki bu da rabb isminin muktezası olan rübubiyetin hükmüdür. Bundan dolayı onun bir ismi de rabbî adildir. Ve şübhe yok ki rabb, merbubdan a'lâ ve üstündür. Şu da şani rübubiyetin bir tafsilidir:

3. ﴿ **وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ** ﴾ ve o ki takdir etti de hidayet buyurdu - yarattığı her şey'e « **قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا** » vefkınca ilm-ü iradesiyle bir kader ta'yin eyledi:

Cinslerinde, nevi'lerinde ferdlerinde, sıfatlarında, fiillerinde, ecellerinde bir takım hususiyetlerle birer had

ve mıkdar tahsis etti. İmkân tabiatinde hep bir ve müsavî olan eşyadan her birini vücudde yekdiğerinden birer mıkdar ile temayüz ettirerek muhtelif mâhiyyetler, mühtelif hüviyyetler ile tenvî' ve takyid ve tahdid eden birer biçim takdir buyurdu da ona göre her birini kendilerinden tab'an veya ihtiyaren sadır olacak hususıyyat ile hariclerinden sadır

Sh:»5745

olacak hususıyyat arasında vâsıl olacakları gayei hilkatlerine doğru tevcih buyurdu. Ona göre hassıyyetler, meyiller, ilhamlar halkı, deliller nasbı âyetler inzaliyle mâhulika lehleri olan mıkdar müyesser kılmak üzere yoluna koydu, hükmi rububiyyetle terbiye sayesinde mebde'den müntehaya, Dünyadan Âhirete doğru her birini yetiştireceği netice ve akibete iysal veya irşad etmektedir. Bu miyanda insana da akıl ve dîn hidayetleriyle kendini ve yolunu göstermekte ve muhatabı hass olan zati Muhammedîye nübüvvet ve risaleti mukadder kılıp hidayet ve muvaffakiyyet ihsan buyurmuştur.

Ecramin yekdiğeri etrafında feleklerindeki seyr-ü hareketleri ve besaitten mürekkebatı doğru ecsamin me'adinin, nebatatın, hayvanatın ahvali tetebbü' ve tetkık olunursa her birinde akıllara hayret veren ve

nıdaki nukule sığmaktan uzak bulunan ne kadar derin, ne kadar ince ne kadar büyük ilm-ü kudret ile idare ve hidayet tecelliyatı görülür. Bilhassa insana mahsûs olan zâhir ve bâtından hidayet enval, bahusus akıl ve dîn hidayeti ise onların merhalelerle üstünde, derecelerle fevkındadır. Bununla beraber hiç biri kadirsiz olmadığı gibi hiç biri de mikdarsız hadsiz değildir. Hepsi kemmiyyet kanunlarının hükmü altında mekadiri mahsusa ile mahduddur. Hiç birinde namütenâhî kudreti külliyye yoktur. O ancak onları takdir edip yollarına koyan mukaddir, hâdî alîm, kadîrin san'atı ve onun şanı rububiyetidir. Şübhe yokki bu takdir ve hidayeti yapan ilim ve kudreti rabbaniyye hidayete muhtac olan ve mikdari mahsûs ile mukayyed bulunan mukadder kâinatın hepsinden a'lâ ve üstündür. Ba'zıları burada hidayeti akl ve dîn hidayeti gibi insana mahsus olan hidayet ve irşad ile, ba'zıları da alelumum zîhayat olanlara aid olmak üzere yaşadıkları müddette kendilerine göre muhtac olacakları erzak ve sair levazimi hayatın takdiriyle onlardan intifa' yollarını tanıtmak

Sh:»5746

ve kaçılacaklardan kaçılıp koşulacaklara koşulmak ve ona göre uzvî vazîfelerini iyfa ettirmek ma'nasiyle hayvanâta müteallık ilhamat ve sevkî fitrî ile tefsîr etmişlerse de doğrusu insanlara mahsus olan ve bilhassa

Resulullah'a aid bulunan hidayet ve irşad bunun en yüksek misal ve mâsîka lehi olmakla beraber «

« أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ ثُمَّ هَدَى » gibi her şey'i gerek tabîî

ve gerek ihtiyarî surette hılkatı gayesine tevcih ma'hasiyle umum eşyaya şâmil olmaktır. Öyleki bir kürenin

diğerine doğru mihver veya mahrekinde devri, bir cüz'ün diğer bir cüz'e incizabı, bir gazin inbisat ve

inkıbazı, bir taşın yerine düşmesi, bir ma'denin tebellürü, bir tuzun suda erimesi, bir kömürün

müvellidülhumuza ile işti'ali, bir zerrenin uzviyyete sevkı, bir hüceyrenin bir hüceyreyi telkîhı gibi hadisatın

husulü dahi hep bu hidayet cümlesinde dahildir.

« قدر » bütün mahlûkatı zevat ve sıfâtında her birinin hususiyetlerine göre takdirlerine şâmilidir.

Semavat ve Arz, kevakib ve anasır, meadin, nebatat hayvanat ve insanlardan herbirine cüsse ve

cesametçe birer miktarı mahsus, yine her birine bekadan bir müddeti mahsusa ve sıfât ve elvandan, tu'üm

ve revayihden, evza' ve etvardan hüsn-ü kubuhtan, saadet ve şakavetten, hidayet ve dalâletten bir miktarı

ma'lûm takdir edip «

« وَأَنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنزِلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ »

buyurduğu gibi bir kaderi ma'lûm ve bir kaderi mahsus ile tahdid ve tahsis eylemişirki bu ma'nada a'lâi

ılliyyinden esfeli sâfilîne kadar bütün eşya ve avalim dâhildir. Onun için bunun tefsîr ve tafsilüne cildlerle

yazı yazılsa kifayet etmez, her birini sahai şühudda tetkîk iycab eder. Bununla beraber ındallâh ma'lûm

olan o sirri kader bizim için zuhurundan evvel tamamen ma'lûm da olmaz. Sonra « هدى » şunu

gösterirki: tabi'ati imkâna nazaran herşey alesseviyye vücud ve ademden her hususiyete kabil olmakla

beraber Halikın

Sh:»5747

takdir ve tahsîs ile vücudda her mizac bir kuvvei hassaya müste'id kılınmıştır. Ve her kuvve ancak

mu'ayyen fi'lleri salih olmuştur. Tabiatte ittîrad ve atalet kanunu diye ifade olunan tabi'ati imkâna nazaran

her cisim, namütenahî harekâta kabil farz olunurken cisimlerin mahdud ve mütinahî hareketler içinde

vücutlarının tükenip tabiatlerinin hıtama irdiğini görürüzki bu işte Halikın o tabiate tahsîs buyurduğu bir

kaderi ma'lûm, bir isti'dadı mahsustur. Ve her biri bir fi'li mu'ayyene masdar olan bu hass kuvvelerin o ecza

ve a'za ve ecranda halkıyla maslahatının itmamı için gayei mahsusalarına tevcihi de o takdir dairesinde

hidayeti mahsusadır. Bütün bunların üzerinde mukaddir ve hâdî olarak hâkim olan kudreti rabbaniiyenin

hepsinden yüksek olduğu zâhir bulunmakla onun ismi a'lâsı bütün bunlardaki mahdudiyet ve noksan

şâibelerinden tenzîh olunmalı ve binaenaleyh onun emr-ü tedbiri kâfirlerin keydine galib olacağında şübhe

etmemelidir. O halk-u tesviye ve takdir ve hidayet şevahidi ile beraber şu vasf da buna bilhassa

şâhiddir.

4. ﴿وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَىٰ﴾ ve o ki o mer'ayı çıkardı - Vennaziatide «

أَخْرَجَ مِنْهَا مَاءَهَا وَمَرْعِيهَا وَالْجِبَالَ أَرْسِيهَا مَتَاعًا لَّكُمْ
﴿وَلِأَنْعَامِكُمْ﴾ buyurulduğu üzere insanların ve hayvanların temettü' ve intifa'ları için güdek ve yaylım

yeri olan o mer'ayı, o otlaklar, o yaylalar, mezrealar, bağçeler ormanlardaki türlü nebatat ve eşcar ve

esmarı kudreti rabbaniiyesiyle ter-ü tâze yetiştirip çıkardı 5. ﴿فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَىٰ﴾ sonra

da onu kapkara bir gusâya çevirdi - gübre ve kömür hâline getirdi ki en bâriz kabiliyyetleri yanıp tutuşarak

ateşe hizmet etmektir. Ve işte hakka karşı keyd arkasında koşan kâfirlerin ve insanlığın cismanî

zevklerinden öte kadr-ü kıymetini tanımayan bedbahtların akıbeti de bundan bedter

Sh:»5748

olarak geleceği vechile ebedî büyük ateşe odun ve çıra olmaktan ibarettir.

Gasiy ve gaseyan ma'nalariyle alâkadar olan GUSÂ, lügat ve tefsirlerde beyan olunduğuna göre seyl suyunun meralardaki otları, çöpleri birbirlerine katarak sürükleyip getirdiği ve derelerin etrafına fırlattığı ot çöp, yaprak ve köpük mekulesi halîtalara denir ki seyl kusuğu ta'biriyle tercemesini muvafık gördüm.

Âlûsînin Mecma'dan nakline göre aslı perakende cinslerden ahlâttır. Arab, perakende kabîlelerden toplanmış olan kavme ahlât ve gussâ ta'bir ederler **اه**. EHVA, karamsı, esmer, koyu yeşil, isli turu renklere itlak olunur. Burada esved veya esmer veya ahdar manalariyle tefsîr edilmiştir. Birinci ve ikincide gusâya sıfât, üçüncüde mer'aya raci' olan « **فَجَعَلَهُ** » zamîrinden hâl olması mülâhaza olunmuştur ki kapkara veya esmer bir gusâya çevirdi yâhud yemyeşil iken bir gusâya çevirdi demek olur.

Burada biri icmalî biri tafsilî iki nazar vardır:

BİRİNCİSİ: mer'alardaki yeşil nebatatın kuruyup dökülerek veya hayvanat tarafından yenilip ifraz edilerek seyl sularının süpürüp sürükliyeceği gübre ve teressubat hâline getirilmesidirki o zaman kömür gibi siyah veya esmer, kabili ihtirak bir madde olur kalır.

İKİNCİSİ: Tabakatı Arz ve maden ilimlerinde bahsedildiği üzere karbon (fahm) teşekkülâtına aid turb

denilen kabili ihtirak madde ile taş kömürlerinin sureti tekevününe işaret olmasıdır ki her iki surette de

insanlığı sırf cismanî ve hayvanî bedenden ibaret telâkkî eden ve bütün zevklerini «

وَالَّذِينَ كَفَرُوا يَتَمَتَّعُونَ وَيَأْكُلُونَ كَمَا تَأْكُلُ الْأَنْعَامُ» buyurulduğu

üzere hayvan gibi yiyip için bedenî şehvetlerini istihsalde arıyanların akibetlerine nazarı dikkati celb

vardır.

Keşfülesrarinnurrariyetilkur'aniyyede bu âyetin tefsirine müteallık olmak üzere tabakatülarz

ulemâsının

Sh:»5749

ahcarı fahmiyye hakkındaki nazar ve keşiflerinden bahs ile derki:

Yevmiyye gazlı arazî sathı üzerindeki tecviflerde ve az mâileli vadilerde ve bataklık olan engin yerlerde

nebatattan bir takım teressübat tekevün ederki bunlar tehallül ettikçe onlardan kabili ihtirak bir cisim

husule gelir ve bu rüsûblar ancak ahvali mahsusada tekevün eder. Akar sularda ve derin havzalarda ve

suyu ba'zı zamanlar kuruyan mahallerde tekevvün etmez. Bu cisme türb tesmiye olunur. Bunun tekevvünü bilhassa suda aleddevam mağmur nebatatı haleviyyenin terakümünden neş'et eder. Ve bunlar sair nebatatı mâiyye envaı gibi sür'atle çoğalırlar. Rüsûbun asıl hamuru, ya'ni su nebatlarının hepsini muhîf olan madde onlardan tekevvün eder. Ba'zan da nehir sularının cezb ettiği müteaddid nebatatı arziyye dahi onlara inzıam edip tehallüllerine yardım eder ve çok kerre onların muhtelif derinliklerinde ve hususa aşığı kısımlarına doğru defn olunmuş büyük ağaçlar bulunur. Rüsûbun tekevvün ettiği kum ve tafel (kuru balçık) üzerinde terâküm etmiş bulunurlar. Bazan da bu ağaçlar amûdî olarak mevzu' olurlar. Ekseriya da mekânlarında türbün tekevvün ettiği o mekânın engininde müsbet köklerinin yakınında kırılmış bulunurlar. Ahyanen bu ağaçlar türbün tekevvününden evvel sâbit oldukları mekânda defnolunmuş tam ormanlardan neşet ediyor gibi bir düzeye bırakılmış bir halde kesîrüladed olur. Ve bunlar asrımızın nebatlarına nisbet olunur. Eşcarı ratenciyye ve pelid (bellut) envaıdırlar. Bazan da lisanı usfur envaından olurlar. Eşcarı ratenciyye takriben haleti tabiiyesi üzere bakıdırlar. Çünkü bunlar salâbetini muhafaza ederler. Lâkin kurumuş ve tuza tehavvül etmiş olmakla kararmışlardır. Türbün tekevvün ettiği sahalarda sığır boynuzları, deve kemikleri gibi memeli hayvanlar bakayası da bulunur.

Türbün tekevvün ettiği sahalarda muhtelif arazî envaî üzerinde irtikâz eder. Ahyanen de tebellür etmiş arazî üzerinde irtikâz eyler, ve her halde kum veya balçık rüsûbatı ile başlamamış olması nadirdir. Mevaddı türbiyyeden bazısında öyle nebatat bakıyyeleri bulunur ki bir biri üzerine terâküm etmiş muhtelif sihanda kütlei vahide olmuş cüz'î süflîsine doğru daha ziyade kararmış ve giriftleşmiştir. Bazısında da yekdiğerinden munfasıl tabakalar şeklindedir. Bunlar kendilerini örten mütevalî rüsûblarından mükevven muhtelif sihanda rüsûbat ile ayrılmışlardır. Bu rüsûbat da kumdan ve cîri (alçı) yahud tafelî haceri marından mükevvendir. Ve bir çok tatlı su kavkaalarını ve ırmak sularının cezbeylediği berrî kavkaaları ihtiva eyler. Ve çok kerre türbün sathı sularla örtülüdür. Bazan da rutûbete münasib muhtelif nebatlar biten bir arz ile örtülü olur. Yukarıda türbün ancak derinliği az sular tahtinde tekevvün ettiğini söylemiştik. Lâkin cidden kalın türb rüsûbları da vardır. Bunlar ahvali mahsûsada tekevvün etmişlerdir. Bu rüsûbların bulunduğu mekânlarda zannı galibe göre tekevvünleri esnasında peyderpey hübut hasil olmuştur. Buna delil türb içindeki nebatı arz tabakaları ve mevaddı türbiyye sahasında yerlerine yıkılmış ormanlar gibi atılmış ağaçlardır. Bunlar öyle ahvaldir ki o arza bir zaman kuruluk âriz olmuş, sonra diğer bir zaman sularla örtülmüş ve hâkeza demektir. Mevaddı türbiyyenin sathı arz üzerinde intişarı çoktur. Onun için bütün irtifalarda arzın muhtelif boşluklarını işgal ederek muhtelif vüs'atda havzalara tevezzü' etmiş olur. Bir kısmı Alp dağlarında olduğu gibi dağ

başlarında ve Fransanın merkezinde ve emsalinde olduğu gibi mürtefi' sutûhi cebeliyyede bulunur. Engin ovalarda da büyük miktarda bulunur. Hattâ Prosyada ve Holanda da olduğu gibi büyük genişlikleri kaplar.

Türbün ekserisi nehir nebatlarından tekevvün ettiği gibi

Sh:»5751

ba'zısı da denizlerde muttasıl bataklıklarda tekevvün eder. Buralarda rüsûbatı türbiyye üşniyye evainadan ve nebatatı bahriyyeden tekevvün eder. Netekim Bahrimuhîtin kumluk sahillerinde öyledir. Ba'zanda dağlar üzerinde nebatat yapraklarından ve râtib vadîlerin diblerinde teraküm eden muhtelif bakayadan ârizî rüsûb hasıl olur. Ve bundan gayri ceyyid bir türb tevellüd eder. İhtirak için istimali mümkün olmaz.

TAŞ KÖMÜR - Arzın içinde bulunan kömür teressübatının türb gibi yekdiğeri üzerine teraküm etmiş nebatattan teşekkül ettiğinde şekk edilmiyor. Bunun delîli o kömürde ve türbde büyük hurdebinlerle keşfolunan bakaya ve keزالik ittisalindeki mevaddı tîniyyede bulunan saklar ve evrakı adîdedir.

Arziyatçıların bu mes'elede reyleri müttefikdir. Ancak terakümün keyfiyeti hakkında müttefik değildirlir.

Bazıları demişlerdir ki: Rüsûbatı fahmiyye enhar sularının yahud mukaddema ba'zı yerlerde mevcut olan

denizlerin dalgalarının getirdiği büyük hacimde nebatatın gömülmesinden neş'et etmiştir. Bazıları da demiştir ki: Bu rüsûbatın ekserisi mekşuf Arzın havzımsı hufrelerinde oluyor. Su ağızları da ona mücavir nebatat bakâyasını sevk etmiş olur. Evvelki kavil merduddur. Çünkü bu suretde ba'zı bilâdda bulunan tabakalar gibi cidden kalın kömür tabakaları tekevvün etmek için suların getirdiği büyük hacimli nebatatın büyük bir irtifaı bulunmak iktiza eder. Ya'ni sihani bir ve sülûs yâhud üç yâdud kırk zıra' olan kömür tabakaları kırk veya yetmiş beş veya yüz yirmi zıra' sihaninde haşeb tabakası iktiza eyler, bunu ise akıl tecviz etmez. Çünkü bu tabakalar ne nehirlerin sathı üzerinde ne de denizlerin bir çoğunun sathı üzerinde yüzmez. İkinci kavilde ise suûbet yoktur. Bu ancak taş kömürün tekevvün ettiği uzvî maddelerin teraküm etmesi için lâzım gelen zamanı iktiza eder. Zâhirde bu zaman cidden uzun olmuştur. Asrımıza kadar kalmış kadîm ormanlarda

Sh:»5752

senevî tekevvün eden karbon miktarı hakkında ba'zıları demiştirki: bundan her karında sihanı yüzde bir buçuk bir fahım tabakası tekevvün eder. Lâkin hayvanatın tekevvününden evvel eski zamanda cev bir takım buharlarla meşhun idi, ondan cidden kuvvetli bir nebat olmuştur. Arzın bâtınından da bir çok hamızı

karbonik suud ediyordu. O sebeble nebatatın bâtınında karbon sür'atle tesebbüt edebiliyordu. Hem tekevvünü uzun zaman ıktıza eden yalnız fahmî hacerî rûsûbatı değildir. Rûsûbların hepsi öyledir. Cidden büyük sihan iktisab etmiş olan kavkaî cîrî (kavka'alı ve alçılı) Rûsûbatı haceriyyenin tekevvünü kurunı adîde ıktıza eder. Rûsûbatı fahmiyyeyi türbe teşbih edenlerin re'yi şununla da müeyyedir: gerek fahmî hacerîde ve gerek türbde büyük hordebinlerle bir çok zehreleri hafî nebatatı haleviyye bakayası keşf olunuyor. Kezalik Arzda cezirleriyle, dikili eşcar ile ve onların şisti fahmîde mahfuz yapraklarıyla müeyyed, kezalik muhtelif genişlikteki havzalarda yekdiğerinden munfasıl olarak bulunmalarıyle dahi müeyyedir. Bütün bu ahval açık Arzın hufrelerinde tekevvün etmiş bir takım bataklık yerlere delâlet eder.

Münasebet gelmişken bu babdaki mütaleâları biraz daha tafsil edelim:

Kur'andan da anlaşıldığı üzere Arz, ibtidaen musattah idi dağlar yoktu, sularla mağmur ve muztarib idi. Sonra bu Arzda nebatattan ba'zı nevi'ler bulundu, bu müddete mahsus olan nebatatın eşkâli zamanımıza mensûb nebatatın şekillerine muhalif idi, üşniyye (yosun) fasîlesinden ve kibriti nebatı fasîlesinden idi ki bunlar zehreleri hafî terkipleri basît nebatattır. Lâkin ibtîdai hilkatte

Sh:»5753

hacimleri büyük ve adedleri çoktu. Bu nebatlardan Arzı fahmî tekevün etmiştir. Kabili ihtirak olan bu cevher, hayvanatın tekevününden evvel eski zamanlarda bulunan nebatattan mütehassıldır. Sonra dağların tekevünü sebebiyle Arzın büyük derinliklerinde medfun kalınca tabiatı ve hey'eti tenevvü' ettikten sonra zamanımıza kadar kalmış ve ba'zı anasını gaib edince zift ve katıranlı maddeler içirilmiş bir kömüre istihâle etmiştir ki bu maddeler mevaddi nebatiyede husule gelen batî tahlilden mütehassıldır. Bu suretle anlaşılıyor ki matbahlarda furunlarda, sobalarda, buhar makineleri ve sairede kullanılan ve hava gazı istihsal olunan taş kömürü ormanların tekevün ettiği nebatat maddesinden ibarettir. Ve bu madde eski zamanlara bataklıklarda bitmiştir. Ve müddeti fahmiyye için başlıca vasf vaktiyle kürei arzı tamamıyla örtmekte bulunan nebatat gibi büyük olmasıdır. Zira cev o vakıt çok hararetili ve çok rutubetli idi. Onun için müddeti fahmiyye nebatatının nisbet olduğu ecnas şimdi ancak bilâdi harrede yaşıyabiliyor. Ve bu nebatatı hafriyyenin büyük nümüvvü delâlet ediyor ki cev o vakıt rutubet ile meşbu' idi, ve derece hararet uruzun hepsinde bir idi. Fena bulmuş olan nebatat enva'ının derece nümüvvü bir ve bunların İstiva dairesinde de Kutub dairesinde de bulunduğu bilmüşahade ma'lûm olduğu cihetle bundan istintac olunur ki tekevünü Arzın üçüncü devri olan o zamanda cemî'i cihatta derece hararet müsavî idi. Bütün Kürede

ancak bir kutur vardı. O zamanki nebatatın acib olan vasfı harikul'ade olan nümüvvüdür. Serahsiyye enva'

ki zamanımızda ondan ancak bilâdi baridede haşîşiyeyi halide nebatatı biter, o vakit ondan şimdiki katran

(tennüb) ağaçlarından daha yüksek büyük ağaçlar tekevvün ediyordu. Kibrîti nebatî de böyledir:

zamanımızda irtıfai bir zıra, iken eski zamanda irtıfai otuz üç, kırk zıra'a

Sh:»5754

kadar varıyor, kutru da bir buçuk zıra' oluyordu, işte müddeti fahmiyyedeki geniş ormanlar bu mür'tefi'

ağaçlardan tekevvün ediyor ve bunlar arzı kutubdan kutba tamamen örtüyordu.

Müddeti fahmiyyeyi beyan için iki müddete taksim etmek gerektir. Evvelkisi; haceri cîrîi fahmî müddetidir

ki bunda mühim rüsûbatı bahriyye tevellüd etmiştir. İkincisi de müddeti fahmiyyedir. İşte fahmi cîrînin

tekevvünü bu iki müddette ve hususiyle ikinci müddette husule gelmiştir. Evvelâ haceri cîrîi fahmî müddeti:

adaları örtmekte bulunan nebatatı serhasiyye yâhud zeyli feres yâhud kibrîti nebâtî yâhud fasiylei

mahrutiyye nebatâtına müşabih zatı filkateyn nebâtatı envaından imiş. Zatülevrakılhalkıyye envaı ve

zatülhutum enva'ı zatülfilkateynden olarak bitmiş ve nesli münkati' olmuş fasîlelere nisbet olunuyorlar.

Kasabı farisî enva'ından büyük irtifa'da nebâtat bu müddette çok imiş ve bu ağaçlardan her birinin tulü on üç zıra'dan on beş zıra'a kadar olurmuş:

Saniyen müddeti famiyye: arzı örten acîb nebatların kesretiyle muttasıftır. O zaman nebâtat nümüvde müteşabihtir. Devri fahmî nebati zamanımızdaki nebata bilküllüye muhaliftir. Devri fahmiye aid ahvali hayatiyye ve arzıyyeden o aslî nebatın temeyyüz ettiği sıfatlar bilinir. Müstemirr yağmurlar, şiddetli hararet, müstemirr sisle mestur hafif ziya, bunlardan hususî bir nebat tevellüd ediyormuş ki zamanımızda ona benzerinin husulü kabil olmuyor. Bununla beraber o zamanın nebatını tesavvur etmek istenilince senenin üçyüz günü yağmur düşen ve güneşi müstemirr bir sis ile mestur bulunan ba'zı adaları ve sahilleri teemmül etmek gerekir ki öyle cezirenin nebatından, müddeti fahmiyyede kürei arzı örten nebat takrîbî olarak tesavvur olunabilir. O cezirede şeceri

Sh:»5755

serhas en'vaidan ormanlar tekevün ediyor ki gölgesinde haşîşi serhasî envâi, bataklıkları havî arz

üstünde bir zıraa kadar nemalanıp yükseliyor. Onların altında da bir çok hafî nebâtati sagîre bitiyor. İşte bu

nebatâtın hey'eti o müddeti fahmiyedeki nebâtat gibidir. Ve bu nebatatın dediğimiz gibi ecnası azdır, lâkin o az fasıyleler bir çok envai ihtiva ediyorlardı. Avrupada fahmî arazîden kazılan serhasiyye envai iki yüz elli nevi'dir. Halbuki el'an Avrupada biten serhasiyye envainın adedi ancak elli nev'a baliğ oluyor. Çıplak büzürlü zatül'firkateyn nebatatın sayısı da yüz yirmi nevi'den ziyadedir. Halbuki el'an yaşayan yirmi beş nevi'dir.

Fahmi hacerinin keyfiyeti tekevünü: taş kömürü uzun müddet Arzda kalan nebâtattaki cüz'î tehallülün neticesinden ibaret olduğunu ve bu fennin uleması bu reiyde müttefik bulduklarını söylemiştik. Fil'vakı' taş kömürü ma'denlerinde bu nebatatın bakası çok kerre müşahede olunuyor ve Arzı fahmî onların cüz'u ve evrakı ile temeyyüz ediyor, kaç kerreler fahmi hacerî tabakatında büyük ağaçların cüzuu da bulmuşlardır. İhtimal ki fahmi hacerinin bâtını Arzda vücudu, uzaktan gelmiş nebâtatını indifaından neş'et etmiş, bunları nehirler yâhud denizler sürüklemiş, büyük kasırgalar gibi satırları üzerinde yüzdürmüş getirmiş, sonra muhtelif yerlerde durmuş, sonra da bir takım arâziyle neftlenmiştir ve ihtimal ki: onun tekevün ettiği nebâtat, yerlerinde yaratılmış ve nemalanmış da sular vasıtasıyla intikal etmemiştir. Bu surette menşe', yaratılmış sonra bulduğumuz mekânlarında ölmüş nebâtat kütesinin tehallülüdür. Yukarıda geçtiği vechile evvelki ihtimal, ba'id, ikinci ihtimal akla karibdir. Zira bunda fahmî hacerinin tekevün ettiği

mevaddi uzviyyenin terakümü için iktiza eden zamandan başka bir şey lâzım gelmez. Arazii fahmiyye

tabakatının tevazîsi ve onda eczai dakika intibaatının hızı

Sh:»5756

delâlet ederki bu tabakalar tam bir sükûnetle tekevün etmiştir. Bundan şu netice çıkarki: fahmi hacerî,

nebatatın mekânlarında, ya'ni nema buldukları bataklık mahallerde ölüp tahallül etmesinden neş'et

etmiştir.

Şu da mülâhaza olunsun ki: fahmi hacerî müddetinde kısrı Arzdan ancak esfelinde sâil bir kütle üzerine

mürtekiz esnek ince bir gılâf tekevün etmişti. Şimdiki denizlerimiz gibi ay ve güneşin cazibelerine tebean

içindeki seyyal kütle de alette'kiyb husule gelen yükselib alçalma hareketleriyle muztarib bulunuyordu. Bu

iki hareketten muhtelif bu'udda, müddetler içinde büyük bir hübut neş'et ediyordu. Zâhiri Arz hübut ettikçe

sular o ormanları, zemeni fahmî nebatatından olan büyük kütleleri bürüyor. Sonra onların fevkinde diğer

ormanlar bitiyor, sonra yine Arz hübut edince onları da sular bürüyordu. Bu çifteli tezahür, ya'ni nebatatın

su altında kalması ve yine aynî mekânda yeni ormanların nema bulması halleri te'akub ettikçe fahmi

hacerînin tekevvün ettiği büyük nebatat kütleleri teraküm etmiş ve bunun husulü birçok kurunu adfide de olmuştur. O halde o eski zaman nebatlarında husule gelen isthaleler nedirki onlar zift ile meşhun bir kütlei fahmiyyeye tahavvül etmiş? O suların bürüdüğü nebatların kütleleri hafif, isfencî idi, el'an bataklıklarda tekevvün eden türbe benzeyordu, suda meks edince onlarda cüz'î bir ta'affün ve tahammür hasil olmuşturki bunu şundan fazla izzah mümkün olmuyor: o eski zaman nebatlarında husule gelen tahallül, seyyal bir takım ma'denî gazların tekevvünü ile mütefark idiki haceri onları içiyordu. Onun teşerrüb ettiği zuyutu katraniyyenin menşei de zifti şiyfti (şiyti karî) enva'idir. Türbî tabakaları üzerlerine örten arazinin altına gömüldükten sonra o gazların intişarı devam etmiş ve fahmi haceri o büyük inzımam halinde o arazinin sıklet ve tazyikiyle o büyük kesafeti mümeyyizesini

Sh:»5757

iktisab eylemiştir. O arazinin cevfinden çıkan hararetin de onda büyük te'siri olmuştur fahmi haceri tabekatındaki ihtilâflar bu iki sebebe nisbet olunmalıdır. Tazyik ve harareti merkeziyyenin te'sirinden vuku'a gelen teshîn. Onun için alt tabakalar üst tabakalardan daha kuru ve daha sıkidır. Çünkü aşağıda hararetin te'siri daha yüksek ve yukarıdan üzerine vaki' olan tazyik daha kuvvetlidir. Defe'at ile mükerrer

tecribelerden fahmi hacerînin keyfiyeti tekevvünü tevazzuh etmiş, haşeb ve diğer mevaddi nebâtiyye üzerine tazyîk ve hararet te'siriyle cidden sıkı bir fahmi hacerînin tekevvününe muvaffakiyyet hasıl olmuştur.

Bu tecrîbede kullanılan cihaz ile mevaddî nebâtiyyeyi su ile ıslak çamur ile muhat olarak tazyîk ve uzun müddet tesiri devam etmek üzere yüksek hararete arz mümkün oluyordu ve bu cihaz, muğlak değildi lâkin gazların ve buharların çıkmasına mani' oluyor, o suretle mevaddi nebâtiyyenin tehallülü, tekevvün ettikleri anasırın infisaline ma'ni olacak bir tazyîk te'siriyle rutubet ile meşhun bir vastta (milyoda) husule geliyordu.

Bu cihaza muhtelif tabiatte ahşab biçimleri konulunca ondan ba'zan parlak, ba'zan da donuk taş kömürüne müşabih hasilât tekevvün etmiştir. Bu ihtilâflarda tecrîbeye arz olunan ahşab sunufunun ihtilâfından neş'et eylemiştir ki kömür envânının ihtilâfı da bununla ta'lil olunur vallahü a'lem **اه**.

İşte icmalî bir nazarla bakıldığı zaman mera'larda ter-ü tâze çıkan nebâtâtın bir müddet sonra kuruyup çürüyerek gübre ve kömür gibi kara bir gusâyâ çevrildiği görüldükten başka tafsilî bir nazarla bakıldığı zaman da bütün ma'den kömürlerinin dahi mahiyeti nebâtâtın sular içinde ölüp tehallül ederek çevrildiği

kara bir gusâdan ibaret olduğu ve binaenaley « **عُثَاءٌ أَحْوَى** » ta'birinin buna da işaret etmekte

bulduğu anlaşılır. Allah tealâ bu arz üzerinde ne mer'alar, ne nebatlar, ne ormalar çıkarmış,

Sh:»5758

sonra da onları ziftli, katranlı kapkara gusâyâ çevirmiştir. Bütün bunlar onun halk-u tesviyesi, takdîr-ü tahvili ile rububiyetinin eseridir. Ve işte insanlığı sırf nebâtî ve hayvanî surette sade bedenî gayelerle anlamak istiyen bedbahtların âkıbetleri de böyle kara bir gusâdan ibaret olan maden kömürleri gibi kabili ihtirak olmaktan başka bir şey değildir. Bunları bu suretle ihbar ve ihtar edip anlatmak da o rabbi a'lânın kendisini insanlığa tanıtmak için ayrıca bir hidayet ve irşadı olduğunda şübhe yoktur. Bundan dolayı umum mahlûkata olan hidayeti âmmeyi icmalen beyandan sonra insanlara olan hidayetin en büyük misal ve şahidi olmak üzere bilhassa Resûlullâhe olan hidayeti mahsusasını beyan ve tefhim için buyuruluyor ki:

6. ﴿سَنُقْرُكَ﴾ Bundan böyle seni okutacağız - Ya'ni «

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي
مَا الْكِتَابُ

bundan böyle Ruhi emîn, ruhulkudûs olan Cibril vasıtasıyla sana okuyacağın bir kitab olan Kur'anı vahy ederek indirip belleteceğiz, ineni ve indirileceği kiraete muvaffak edeceğiz, yahud vahy ile seni Kur'an ve kiraet sahibi yapacağız. Bu suretle bu fevkalâde hidayet ve risaleti ilâhiyyeye delâlet eyliyen bir âyet, bir

mu'cize olacak ﴿فَلَا تَنْسِي﴾ artık unutmayacaksın - Bu unutmamak, bu derece kuvvetli bir hıfza

sahib olmak da diğer bir âyet ve mu'cize olacak. Netekim bunun istikbal için va'd-ü ihbarı ve öylece vukuu

da ayrıca bir mu'cize olacaktır. Bu delâlet eder ki okutmaktan murad ezbere okutmaktır. Yoksa yüzüne yazı

okumak değildir. Bazıları da demişlerdirki unutmamaktan asıl murad, mucibiyle amel etmektir 7.

﴿إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ﴾ Meğer ki Allah dileye - Çünkü o

Sh:»5759

unutturmak isterse unutturur. Ya'ni böyle unutmamayı kat'iyyen va'd-ü ihbar etmek Allahın artık onu

unuturmağa kudreti yetişmiyecek demek değildir. Onu hiç bir şey âciz bırakamaz. Böyle kuvvetli bir hâfıza

kudreti verdikten sonra o dilerse onu selb eder. Unutturağacağını tamamen unutturabilir ki bu bir nesh olur.

« مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا »

O vakit da « مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا »

hukmü cereyan eder. Fakat Allahın inâyetiyle sen bundan böyle unutmayacaksın, böyle bir mu'cizeye de

mazher olacaksın. Denilmiştir ki istisna killet içindir. Netekim sahihi Buhârîde rivayet edilmiştir:

Aleyhissalâtü vesselâm namazda kiraetinde bir âyet atlamıştı. Sabah namazı idi. Übeyy onu nesh edildi

sanmış suâl etmişti. Aleyhissalâtü vesselâm «unuttum» buyurmuştu. Resulullahda böyle nâdiren nisyan

vaki' olursa Allah tealâ onu bırakmaz hatırlatır veya hatırlatacak bir sebep müyesser kılardı. Nasıl ki Bahirde

zıkr edildiği vechile Abbad ibni Beşîrin kıraetini işittiğinde «Bu bana filân ve filân Sûrede şu ve şu âyeti

hatırlattı» buyurmuştu. İşte « **إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ** » böyle nisyanı kalîli istisna olmalıdır denilmiş ise

de cüz'î bir ân için vaki' olan böyle bir kaç nisyan tilâveti nesih ma'nasında olan müstemir insa

mahiyyetinde olmayıp kıraet ve salâta ümmetin hâlî olamayacağı bu gibi nisyanlar hakkında ta'lîmi ahkâm

kabîlinden demektir. Yahud « **فَلَا تَنْسَى** » va'dinden mukaddemdir. Bunun için ba'zıları da

demişlerdir ki bu istisna killet ma'nasına olarak nefîden mecazdır. Netekim ba'zan «onu söyleyen pek az

bulunur» derler de bu söylenmez demek manasını kasd ederler.

ولا عيب فيهم غيران سيوفهم
لهن فلول من قراع
الكتائب

Onlar da hiç ayıb yoktur. Şundan başka ki ordularla çarpışmaktan kılıçlarında ba'zı gedikler vardır

beytninde olduğu gibi istisnanın nefîde te'kid için kullanıldığı da ma'ruftur. Zira ordularla çarpışmanın

neticesi yalnız

Sh:»5760

kılıçlarında ba'zı gediklerden ibaret olması kahramanlar için bir ayıp değil, yüksek bir mediidir, ayıbsızlığı

yüksek bir medh ile te'kid için bu istisna ile «**مَدَحٌ بِمَا يُشْعِرُ الذَّمَّ**» denilen bir bedi' san'atı

yapılmıştır ki burada da bu kabildendir. Âlûsînin beyan ettiği üzere Kazıy haşiyesinde Isam demiştir ki: bu

veche göre işisna, nefyin umumunu te'kid içindir nakzı umum için değildir. Buna umumi evkattan istisna da

denilir. Ya'ni hiç bir vakit unutmiyacaksın ancak Allah nisyanını dilediği vakit müstesna, lâkin Allah da onu

dilemiyecek, binaenaleyh hiç unutmiyacaksın demek olur. Bu ma'nâ Ehli Cennet hakkında «

خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ

» âyetindeki istisnanın ma'nası gibidir. Ferra' buna zâhib olmuş ve demiştir ki: Bu istisna ile Allah tealâ

Peygamberine hiç bir şey'i unutturmaya dilememiş, yalnız şunu anlatmıştır ki «

وَلَكِن شِعْنًا لِنَذْهَبَنَّ بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ» buyurduğu vechile dilese

unutturur, kadirdir, fakat dilememiştir. Netekim Peygambere «

لَكِنْ أَشْرَكَتَ لِيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ» buyurulmakla ondan elbette bir şirk vuku' bulacağını

değil, vukuu farz olunduğu takdirde bile fesâd ve mahzuruna işaretle ademi vuku' te'kid olunmuş olduğu

gibi burada da bundan sonra nisyanın velev az olsun vukuuna değil, asla vaki' olmayacağına ve şu kadar ki onun unutmaması kendi kuvvetinden değil, mahza Allahın fadl-ü ihsanından olduğuna tenbih içindir. İşte bu istisnanın fâidesi ademi nisyân va'dinin böyle mahza meşiyeti ilâhiyyeden münba'is bir ihsanı ilâhi olduğunu beyan suretile te'kididir. Ebu Hayyan Ferranın bu tevcihine ilişmek istemiş ise de onun zevki edebîsini kavrayamamış olduğu anlaşılıyor. Âlûsî gibi Abdüh de Ferranın bu tevcihini takdirde isabet eylemişlerdir. Ancak bu surette nisyandan murad, müstemirren nisyandır. Binaenaleyh müstakır olmamak üzere haberde vârid olduğu gibi bir iki an için lihikmetin vaki' olan cüz'î nisyân buna münafî olmaz. Ve şu halde gerek killet ma'nasına gidilsin gerek tekidi ma'nasına gidilsin iki takdirde de

Sh:»5761

murad bir olmuş olur. Ya'ni nisyânı müstemmir vaki' olmamak bu va'd mucebince Peygamberin mu'cizatından birisidir. Bir kaç defa lihikmetin nisyânı cüz'î vaki' olmak da buna münafî olmaz. Bu va'd ve meşiyetin bütün esmayı cami' olan Allah ismi celfiline isnad ile beyanı da terbiyei mehabet ve bu va'd-ü meşiyetin sair esma ve sıfatta değil de hepsini cami' olan ülûhiyyet unvanı üzerine deveranına tenbih ve rabbi a'lâdan muradı da takrirdir. Sonra bu va'd-ü hikmet şununla da te'kid ve beyan olunmuştur.

﴿إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى﴾ Şübhesiz ki o, Allah, cehri de bilir, gizliyi de - her

şeyden ve ahvalinizden açık ve zâhir olanını da bilir, gizleneni de. Binaenaleyh bu okutma ve unutmama va'dîni de ona göre her şey'i muhîft olan ilmiyle yapıyor. Buna tamamiyle emniyyet ve itimad etmek ve tesbih eylemek lâzım gelir. Diğer bir ma'na ile: O cehren yüksek sesle okunanı da bilir, gizli okunanı da. Sırasına göre vahyi zâhir veya bâtın ile açık veya gizli oku ve unutmayıp mucebince amel eyle. Bu cümle

mu'terizadır. Şu da « سَنُقَرِّئُكَ » ye ma'tuftur. 8. ﴿وَنَيْسِرْكَ لِلْإِسْرَى﴾ ve seni yüsrâya

müyesser, ya'ni muveffak kılacağız. - Her hususta en kolay yola veya gayeye irdireceğiz. Bu muveffakiyyeti sana kolaylıkla yapabileceğin bir haslet ve rüshlu bir meleke edeceğiz. Binaenaleyh dînin her babında:

İlimde, ta'limde, amelde, hidayet ve ihtidada en kolay şeriat ve tarikate muveffak olacaksın, en zor gayelere

kolaylıkla irmek senin ve dîninin hassası olacak. Bunda zâhir ve bâtından vahiy telâkkîsini ve ondaki

semahatli ve harecsiz şeriat ve ahkâmın gerek tekмили nefse ve gerek tekмили gayre müteallîk nevâmîsi

ilâhiyenin ihatasını teysîr dahi münderic olur. İymanı tevhîd, ihlâs, ilmi hak, usuliyle sa'y-ü amel her

kolaylığın başı

olmakla beraber kolaylığın başı da Allah tealânın tevfiqidir. İşte böyle zâhir ve bâtından okutup

unuturmamakla en kolay yola teysir ve tevfik de va'd edilmiştir. 9. ﴿فَذَكِّرْ﴾ onun için oku, unutma

da tezkir et. - Onun mütezammın olduğu ahkâm ve mearifi halka ta'lîm ve tebliğ ile va'z-u nasîhat et, öğüd

ver, düşündür ﴿إِنْ نَفَعَتِ الذِّكْرَىٰ﴾ eğer va'z-u tezkir fâide verirse - ki herkes için olmasa

bile az çok fâideden halî olmaz. Netekim «وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَىٰ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ»

buyurulmuştur. Müfessirîn demişlerdir ki Resûlullah mutlaka tezkir ile memur olduğundan bu şart, esas

itibariyle takyid için değil, te'kid ve bir dereceye kadar tahfif içindir. Te'kid olması; çünkü haddi zatinde belîğ

olan bir tezkir muhatablar hakkında bir menfaat ifade etmekten halî olmaz. Muhatabların ondan intifa'

etmek isteyip istememeleri ise diğer bir şeydir. O halde «tezkir bir fâide verirse» demek muhakkak olan bir

şarta ta'lîk ma'nasında olur. Bu ise «va'z et çünkü va'zın bir fâidesi olmak muhakkaktır.» Demek gibi bir

te'kid ifade eder. Aynı zamanda bunu bu suretle ifade de bir tahfif vardır ki o da şudur: Resûlullah tevhide,

dîni hakka da'vet hususunda «وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ» emrine tevfiқан her türlü tehlükelere

göğüs gererek ve küffardan gördüğü ezalara ve cefalara sabr-ü tehammül ederek «

«عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ» diye

tavsîf buyurulduğu üzere nâsa acıyor, kavminin iymana gelerek saadete irmelerine hırs besliyor ve bu

suretle « لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ إِلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ » mısdakinca kendini ezecek

derecede tebliğ ve irşadın her türlüşünü yaptığı halde kâfirler küfür ve tuğyanda ileri gitmekten başka bir

şey yapmıyorlardı. Salâh menfeati ümidiyle yapılan bir va'z-u tezkîrin böyle salâh yerine tuğyanın iştidadına

sebeb olması ise bir menfaat değil, bir zarar manasında oluyordu. Bundan dolayı muhatablar hakkında

fâide

Sh:»5763

olmayıp da zarar melhuz olan hususatta tezkir vâcib kılınmayıp terkine ruhsat bulunduğu ve belki «

فَاعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا

تَاهِفٌ وَتَيْسِيرٌ أَوْ بَرَاءَةٌ مِنَ الْعَالَمِينَ أَوْ عِلَّةٌ لِمَن تَدْرِكُهُ الْبُزْغَةُ أَوِ الْغَسَّاقُ أَوْ عِلَّةٌ لِمَن يَكْفُرُ بِالْحَقِّ أَوْ لِمَن يَفْجُرُ فِي الْغَيْبِ أَوْ لِمَن يَفْجُرُ فِي الْغَيْبِ أَوْ لِمَن يَفْجُرُ فِي الْغَيْبِ أَوْ لِمَن يَفْجُرُ فِي الْغَيْبِ

suretinde ifade buyurulmuştur. Şu halde bunun hasılı şu olmuş olur: Muhatablara fâide yerine zarar

getireceği bittecribe tebeyyün ettiği takdirde va'z ve tezkir vâcib değil ise de asl olduğu üzere az çok bir

fâide melhuz bulunursa dinleyip istifade edecek olanları nazarı mülâhazaya alarak va'z etmek ehline vacib

olur. Çünkü 10. ﴿سَيَذَكَّرُ مَن يَخْشَى﴾ saygısı olan tezekkür edecek dinleyecek, nasihat

alacak, düşünecektir. 11. ﴿وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى﴾ en bedbaht olan da kaçınacaktır. 12.

﴿يَصَلَّى النَّارَ الْكُبْرَى﴾ o ki-o bedbaht ki ﴿الَّذِي﴾ en büyük ateşe, ya'ni

Âhirette ebedî olan Cehennem ateşine yaslanacaktır. 13.

﴿ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ﴾ sonra da orada ne ölecek ne de hayat bulacaktır.

- Ölmez ki Dünya azâbından kurtulduğu gibi kurtulsun, hayat ya'ni zevk ve menfeati olan bir hayat da bulmaz ki çektiği azâbı ona vesîle add ederek sabr-u tehammül etsin. Bundan büyük bedbahtlık tesavvur olunmaz. Şübhe yok ki bu, mer'aların kara bir gusâ olan kömüre çevrilmesinden çok büyük bir bedbahtlıktır. Ve işte va'z-u nasîhat dinlemekten kaçınanların âkıbeti de budur. Onun için onlara bakmamalı da azda olsa dinleyip intifa' edecek olan saygılıları gözeterek va'z-u nasîhat etmelidir. Demişlerdir ki Cehennemde ölmek kâfirlere mahsustur. Amma usatı mü'minînden Cehenneme girenler orada öleceklerdir. Buna müslimin Ebu Saidden rivayet ettiği şu hadîs ile istidlâl eylemişlerdir: Narın ehli olan Ehli nar orada ölmezler de dirilmezler de amma günahları sebebiyle nar

Sh:»5764

isabet etmiş olan bir kısım nâs, Allah tealâ onları öldürecek nihayet kömür olduklarında şefaate izin verilecek, sonra takım takım getirilecek, Cennet ırmaklarına serilecekler. Ey Ehli Cennet bunların üzerine su ifaza edin denilecek de sel milinde dâne biter gibi bitecekler **أه**. Maamafih şunu da bilmek lâzım gelir

ki kâfirlerin Cehennemde ölmemesi de « رَبَّنَا اٰمَنَّا اٰنْتَيْنِ وَاٰحْيَيْتَنَا اٰنْتَيْنِ »

âyetinden anlaşılan iki ölümü olup iki hayat ile azâb için ba's olunduktan sonra demektir ki ondan sonra ne ölecek ne de dirileceklerdir. Ba'zıları demişlerdir ki ne ölmek ne de dirilmek tabiri şiddeti azâb ile ebedî sürünmekten kinayedir.

14. ﴿قَدْ أَفْلَحَ﴾ Muhakkak felâh buldu - Kendini fenalıklardan kurtarıp murada irdi

﴿مَنْ تَزَكَّى﴾ tezekkî eden - va'z tezkiri dinlemeyip temizlenen, tefeyyuz eden, kalbini şirkten ve

kötü ahlâktan, bedenini maddî ve ma'nevî pisliklerden temizleyip iman ve ihlâs ve gusûl ve abdest ile

paklenen ve zekâtını verip huzuru ilâhîde temize çıkmak için çalışan 15. ﴿وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ﴾ ve

rabbının ismini anıp - onun huzuruna varacağını düşünerek Allahü ekber diye tekbir alıp ﴿فَصَلَّى﴾

da namaz kılan - beş vakit namazı ve bahusus vârid olan rivayete göre bayram namazını kılan kimseler. Bu

âyetin zâhiri kalb ve beden temizliğiyle terbiyei nefse, tevhîd, tekbir gibi zikri lisane «

﴿وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ﴾ mazmunu üzere ibadati bedeniye ve maliyyenin esası

olan vâcib zekât ve namaza tenbih olmasıdır. İbni Münzir gibi ba'zılarının İbni Abbastan rivayetleri de

böyledir. Ba'zıları farzlarla beraber mümkün olduğu kadar nevafile de şümülünü söylemişlerdir. Çünkü

mutlaktır, ıtlakı üzere cereyanı asıldır. İbni Mes'uddan: «

﴿رَحِمَ اللَّهُ امْرَأً تَصَدَّقَ وَصَلَّى﴾ = tesadduk edip namaz kılan kimseye Allah tealâ

rahmet buyurdu» diye

Sh:»5765

vârid olmuştur. Bu suretle bir kısım müfessirîn de bayram namazına gitmezden evvel başının zekâtı olan

sadekai fitrı veren, sonra da tekbir ile bayram namazını kılan demişlerdir ki bundan farz namazları

miyanında Bayram namazının da vücûbu, zekâttan sadekai fitrın da vücûbu anlaşılmiş olur. Razînin

beyanına göre bu tefsîr İkrimenin, Ebülâliyenin, İbni Sîrînin, İbni Ömerin kavilleridir. Resûlullâha merfuan

de rivayet edilmiştir. Keşşaf'ta mezkûr olduğu üzere Hazreti Ali kerremallahü vecchudan dahi şöyle

merviydir: bu tezekkî sadekai fitr ile tesadduktur, ve demiştir ki kitabullah da başkasını bulamasam da bu

yetiştir: « قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى » ya'ni zekâtı fitrı verip musallâya teveccüh eden ve rabbının

ismini zikredip iftitah tekbiyiyle bayram namazı kılan. Dahhâkten rivayette de «

وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى » musallâya giderken rabbının ismini zikr edip, ya'ni tekbîr alarak

gidip de Bayram namazı kılan diye merviydir. Sa'lebî tefsirinde bu rivayetlere şöyle ı'tiraz edilmiştir: bu Sure

bilicma' mekkîdir. Halbuki Mekkede ne malî zekât ne de lyd yoktu. Buna cevâben de demişlerdir ki bu

Mekkede ihzarî surette nâzil olup hukmü teahhur etmiş olabilir. Bir de Sûrenin Mekkî olması esahh ise de

icmaî değildir. Bâlâda geçtiği üzere Medenî olduğuna kail olanlar da olmuştur. Bu tafsilâttan şu neticeyi almak lâzım gelir ki buradaki namazı, sebebi nüzul bile olsa yalnız Bayram namazına hars etmek lâzım gelmiyeceği gibi tezekkîyi de yalnız zekâti malîye ve o miyanda bilhassa sadekai fitre tahsis lâzım gelmez. Tezekkî, bâtinî, zâhirî temizlik ve tefeyyuz ma'nâsiyle tezekkîi a'mal ve tezekkîi mallden eamm olduğu gibi salât da beş vakıt namazdan eamm olarak Bayram namazı ve vitir gibi vâcib olan namazlara dahi şâmil olmak lâzım gelir. Onun için hukmü, Mekkede mümkün olduğu kadar tatbık edilmiş bulunduğu gibi Medînede de zekâti malî ve fitre ve Bayram namazı dahi

Sh:»5766

bu hukümde dâhil olarak tatbık edilmiş ve binaenaleyh hukmünün alel'ittlak değil, ba'zı mütenâveli itibariyle kısmen teahhur etmiş olduğu anlaşılır. Ve şu halde sadekai fitri ve Bayram namazını söyleyenlerin muradı da hasır değil, bunların dahi bu âyet hukmünde dahil bulunduğunu ve o suretle tatbık edildiğini söylemek demektir. Ve hattâ söylendiği vechile mümkün olduğu kadar nevâfilin bu medh-ü sitayişte dühulü itlakın zâhirine muvafık olduğu gibi tezekkî ve zikir ve selâtin zikri de kalbî ve lisanî, malî ve bedenî bilcümle ibadâtın aslı olmak itibariyle hepsine işaret olması dahi sahih ve merviydir.

16. ﴿بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا﴾ fakat siz gafil insanlar o felâhı her şey'e tercih

ederek o tezekkîye çalışacak yerde öyle yapmıyorsunuz da Dünya hayatı tercih ediyorsunuz - onun

ziynetini, eğlencesini, yemesini, içmesini, kadınlarını, lezzetlerini takdim ediyor, onlarla işigali ve o yolda

mallar sarf-u istihlâkini hoşlanıyorsunuz da Âhiret felâh ve saadetini hazırlayan temiz ve güzel amelleri

arkaya atıyorsunuz. Bayram yapmak istediğiniz vakit da temizlik, tesadduk, zikir, namaz, hayr-u hasenat

gibi sonu felâh olan amellerden ziyade gelip geçici Dünya lezzetlerinden zevk alıyorsunuz. Ki bu da iki

kısımdır.

BİRİSİ: Âhireti hiç hesaba almıyarak yalnız Dünya lezzetlerine bağlanmaktır ki bu «

انَّ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا وَرَضُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاطْمَأَنُّوا
بِهَا وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ أُولَٰئِكَ مَاوِيَهُمُ النَّارُ بِمَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ

ve ibadet etseler bile yalnız « رَبَّنَا إِنَّا فِي الدُّنْيَا » diyenlerin halidir ki bunlar «

« وَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آيَاتِنَا غَافِلُونَ أُولَٰئِكَ مَاوِيَهُمُ النَّارُ بِمَا
كَانُوا يَكْسِبُونَ » mucebince Âhiret hayatından nasîbleri olmiyan ve «
« الَّذِي يَصَلَّى النَّارَ الْكُبْرَى ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ »

hukmünce o büyük ateşe yaslanacak olan bedbahtlar, kâfirlerdir.

Sh:»5767

BİRİSİ DE « رَبَّنَا اتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً »

demekle beraber teâruz halinde Dünyayı Âhirete tercih edenler, Dünya zevki için Âhireti feda eyliyen gafil

veya âsî mü'minlerdir. Bunların da « أُولَئِكَ لَهُمْ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا » mucebince

kesiblerine göre Âhiretten bir nasîbleri vardır. 17. ﴿وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى﴾ halbuki Âhret

daha hayırlı ve daha devamlıdır. - Binaenaleyh fanî olan Dünya hayat ne kadar zevkly olursa olsun âkıl ve

zekî olan insanların Âhireti tercih ederek tezekkî ve felâha çalışmaları ve böyle olanlar için daima sonu

önünden hayırlı olacağını bilmeleri lâzım gelir. Yoksa Dünya hayatı tercih edenler için gün günden fenâ

olmak ve sonu bedbinlikle husranda karar kılmak zarurî bir kaide olur. Âhireti tercih ederek daima ilerisi

için temizliğe ve iyiliğe nasbi nazar eden ve o iyman ile başının vergisini verip rabbinin ismini anarak ona

gitmek üzere namazını kılan, ibadetini yapan kimseler Dünyada ne kadar mihnet ve ıztırab görseler

akıbetten bedbin olmaz. Ye'se düşmez, günden güne felâh ve saadete doğru gitmeğe ve hüsni hâtimeye

muveffak olurlar. Onlar için gaye Dünya hayatta kalmak değil, onun âlâmından kurtulup rızaullaha

kavuşmaktır.

18. ﴿إِنَّ هَذَا﴾ Haberiniz olsun ki - bu tezkir, Âhiretin Dünyadan hayırlı ve devamlı olması

ihbarı, yahud « قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى » ihbarı veya bu Sûre mazmunu, ya'ni Kur'anın inzal ve

ıkrası ve hıfzı ile yüsrâya teysîri tazammun eden risaleti Muhammediyenin muveffakiyyeti tebşiri

﴿لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى﴾ suhufi ulâ da vardır. - Evvelki Peygamberlere verilmiş olan

sahîfelerde, kitaplarda da mezkûr ve mev'uddur. Bahusus 19.

﴿صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى﴾ İbrahim ile Musânın

Sh:»5768

sahifelerinde - vardır. Bunun suhufi ulâdan bedeli küll olması da muhtemil ise de zâhir bedeli ba'z

olmaktır.

SUHUF, esasen kitab ma'nasına sahîfenin cem'i olup Tevrat, Zebur, İncil, Kur'an dört büyük kitabdan

maada olarak Enbiyaya indirilmiş olan risalelerde müte'aref olmuştur. Bu ma'na ile Musanın suhufu

Tevrattan evvel indirilmiş olan on suhuf, İbrahiminki de on suhuf idi diye nakledilmiştir. Ya'ni dîni İslâmın burada beyan olunmuş olan bu hakikatı, rabbî a'lâyı tevhîd ve tenzih, okumak, va'z-u tezkîr, saygı, tezekkî ve zikr-ü salât ile felâh, Âhiretin Dünyadan hayırlı ve bekalı olması esasları, her dînin esasları olan ve evvelki Peygamberlere indirilmiş ilk suhurlarda ve bilhassa İbrahim ve Musanın suhurlarında mezkûr bulunan emri Haktır. Ve dîn namına buna muhalif olan şirk, teslis ve teşbih ve Dünyayı Âhirete tercih gibi bedbîn fikirler, akîdeler doğru değildir. Ve binaenaleyh bütün güçlülere rağmen risaleti Muhammediyenin ve bu dîni hakkın yûsrâya muvaffakiyeti bütün bunların bir neticesi olmak üzere emri muhakkaktır. «

وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَىٰ

هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَىٰ الدِّينِ كُلِّهِ

buna da inanmaları lâzım gelir. Abd ibni humeyd ve İbni Merduye ve ibni asâkir Ebî zerr radiyallahü anhten

rivayet etmişlerdir: dedim ki: Yaresûlallah, Allah tealâ kaç kitab indirdi? Buyurduki yüz dört kitab: Elli sahîfe

Şiyte, otuz sahîfe İdrîse, on sahîfe İbrahime, on sahîfe de Tevratın evvel Musaya indirdi, Tevratı, İncili,

Zeburu, Furkanı de indirdi. Dedimki: Yaresûlallah İbrahimin sahîfeleri ne idi? Buyurdu ki hepsi emsal idi: ey

o mübtelâya tesallut eden mağrur Melik, ben seni Dünyayı birbirine yığasın diye göndermedim, ve lâkin

mazlûmun du'asını benden redd edesin diye gönderdim; çünkü ben mazlûmun du'asını kâfir de olsa, redd

etmem

Sh:»5769

ve aklına karşı mağlûb olmadıkça âkile gerektirki: üç saati ola: bir saatinde rabbına münacât ede ve bir saattinde nefsinı muhasebe ede ve yaptığını düşünö, bir saattinde halâlınden haceti için tenha kala, çünkü bu saatte öbür saatler için bir yardım ve cem'iyeti hâtır ve ferag hasıl olur. Ve âkile: zamanına basîr şe'nine mukbil, lisanına hâfız olmak gerektir. Çünkü kelâmını amelinden sayan kimse az söyler, meğerki mâya'nîsi hakkında olsun. Âkil üç şey'i talib olmak gerektir. Me'iyşetini ıslah veya meâdına hazırlık, veya haramda olmıyarak telezzüz. Dedim ki Yaresûlallah Musanın suhufu ne idi? Buyurduki, hepsi ibret idi: te'accub ederim, ölüme yakîni olup da sevinene, ateşe yakîni olup da külene, Dünyayı ve ehline olan tekallübatını görüp de ona gönül bağılyana, kadere yakîni olup da öfkelenene, hısaba yakîni olup da amel etmiyene.

Dedim ki Yaresûlallah İbrahim ve Musanın suhufundakilerden sana bir şey indirildimi? Evet ya Abâzerr! «

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّىٰ وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّىٰ بَلْ تُؤَثِّرُونَ الْحَيَاةَ
الدُّنْيَا وَالْآخِرَةَ خَيْرًا وَأَبْقَىٰ» buyurdu demiştir. Ma'amafih Âlûsinin dediği gibi hadîsin

sıhhatini Allah bilir.

Bunun üzerine «

«الَّذِي يَصَلَى النَّارَ الْكُبْرَى ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَىٰ»

mısdakınca Âhirette ateşe yaslanacak bedbahtlarla felâh bulacak mes'udların hallerini tafsîl ederek tezkire

devam olunmak üzere sûrei Gaşîye gelecektir.